

DOR: <https://dorl.net/dor/20.1001.1.25386328.1401.4.7.1.4>

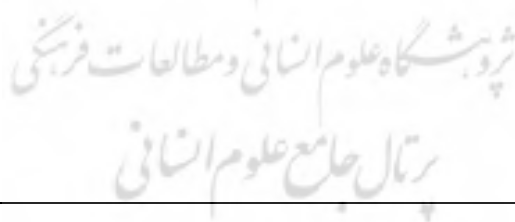
The pattern of cultural and social factors of holy defense

Majid Soleimani¹, Mahdi Eslami²

Abstract

Holy Defense is a turning point in the history of the Islamic Revolution of Iran, which has reached victory under the influence of various cultural, social, political, and administrative factors. The purpose of this article is to provide a model of cultural and social factors of holy defense. The research method was thematic analysis. Three types of descriptive, interpretive and integration coding were used for data analysis. The codes were finally validated through homogeneity matching in the data. According to the findings, the most important social factors of holy defense include: unity and solidarity, brotherhood and brotherhood, the role of Imam Rah, presence on the stage, patriotism, mobilization of different classes and social forces, honor and pride, enjoining what is good and forbidding what is bad. The presence of women, the presence of the elderly, the presence of young people, the presence of clergymen, the role of collegians, the role of educators, ethnic groups, workers, models and revolutionary institutions, and cultural factors included: faith and trust, stewardship, resilience, sacrifice, sincerity, revolutionary spirit, jihadi spirit, insight, symbols, propaganda and art. The research results can be used for the propaganda and cultural centers of the armed forces.

Keywords: *model, social factors, cultural factors, sacred defense*

1. corresponding author: PhD in Sociology and member of the academic staff of Imam Sadiq Research Institute of Islamic Sciences (AS), sociosol@yahoo.com.
2. PhD in literature and member of the scientific faculty of Imam Sadiq Research Institute of Islamic Sciences (A.S.).

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

مجید سلیمانی^۱، مهدی اسلامی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۷

چکیده

دفاع مقدس نقطه عطفی در تاریخ انقلاب اسلامی ایران می باشد که متأثر از عوامل مختلف فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و مدیریتی به پیروزی رسید. هدف از این نوشتار، ارائه الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس است. روش پژوهش، از نوع تحلیل مضمون می باشد. برای تحلیل داده ها از سه نوع کدگذاری توصیفی، تفسیری و یکپارچه سازی استفاده شد. کدها در نهایت از طریق تطابق همگونی در داده ها، اعتبارسنجی گردید. بنا بر یافته های این پژوهش، مهم ترین عوامل اجتماعی دفاع مقدس شامل وحدت و همبستگی، اخوت و برادری، نقش امام ره، حضور در صحنه، میهن دوستی، بسیج اقشار مختلف و نیروهای اجتماعی، عزت و سربلندی، امر به معروف و نهی از منکر، حضور زنان، سالخوردگان، جوانان، روحانیون، نقش دانشجویان، فرهنگیان، اقوام، کارگران، الگوها و نهادهای انقلابی و عوامل فرهنگی شامل ایمان و توکل، ولایت مداری، تاب آوری، ایثار، اخلاص، روحیه انقلابی، روحیه جهادی، بصیرت، نمادها، تبلیغات و هنر بود. نتایج پژوهش برای مراکز تبلیغاتی و فرهنگی نیروهای مسلح احصاء گردید.

کلیدواژه ها: الگو، عوامل اجتماعی، عوامل فرهنگی، دفاع مقدس

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۱. نویسنده مسئول: دکترای جامعه شناسی و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)،

sociosol@yahoo.com

۲. دکترای ادبیات و عضو هیأت علمی پژوهشگاه علوم اسلامی امام صادق (ع)، M.eslami@isri.ac.ir

مقدمه

دفاع مقدس آغازگاه مبارزه‌ای همه‌جانبه با تمامیت‌خواهی غرب و شرق و شکل‌گیری فرهنگی نو و کارآمد در عرصه‌ی سازندگی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و امنیتی بود. بعد از پیروزی شگرف انقلاب اسلامی، پدیده‌ی دفاع مقدس توانست صحنه‌ی اتحاد، انسجام، حضور و نقش‌آفرینی، جان‌فشانی و مبارزه در راه حفظ میهن و انقلاب اسلامی و ارزش‌های برآمده از آن باشد. به تعبیر رفیع‌پور «جنگ تغییرات اساسی در نظام ارزشی مردم به وجود آورده بود. ملاحظات انسانی و اخلاقی مردم در حد زیادی افزایش یافته بود. آن‌ها با سطح زندگی پایین می‌ساختند و حاضر به تحمل همه‌گونه سختی بودند» (رفیع‌پور، ۱۳۷۷: ۱۴۱).

دفاع، همواره یکی از دغدغه‌های اصلی هر نظام سیاسی تلقی شده است؛ چراکه با امنیت و سرنوشت کشور پیوند خورده است (مه‌دی‌ان و ترکاشوند، ۱۳۹۹: ۶). در فقه اسلامی، دفاع از اسلام و سرزمین‌های اسلامی در برابر دشمن، امری واجب است (نجف‌جوهری، ۱۳۶۲: ۱۴). در اهمیت دفاع مقدس همین بس که علاوه بر حفظ و بقای کشور و نظام جمهوری اسلامی، به خلق فرهنگ دفاعی جدیدی در تاریخ ایران منجر شد که از آن به «فرهنگ دفاع مقدس» یاد می‌شود (ساروئی، ۱۳۹۴: ۴۶). پاسداشت یک حماسه از آن‌رو اهمیت و ضرورت دارد که نسل‌های بعدی می‌توانند آن را در آزمون‌های سخت حوادث سرمشق قرار داده و از پیام و دستاورد سترگ حماسه‌سازان الهام و نیرو بگیرند (اکبری، سنگری و عبداللهی، ۱۳۸۷: ۲۳).

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: «هشت سال دفاع مقدس ما صرفاً یک امتداد زمانی و فقط یک برهه زمانی نیست؛ گنجینه‌ی عظیمی است که تا مدت‌های طولانی ملت ما می‌تواند از آن استفاده کند، آن را استخراج کند و مصرف کند و سرمایه‌گذاری کند» (۱۳۸۸/۰۶/۲۴).

دفاع مقدس متأثر از عوامل گوناگون سیاسی، امنیتی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و مدیریتی است. تمرکز نوشتار حاضر در عوامل فرهنگی و اجتماعی دفاع مقدس است. عوامل فرهنگی و اجتماعی نقش مؤثری در شکل‌بندی‌های کنش رفتاری بازیگران دارند. نقش عوامل فرهنگی از این جهت اهمیت دارد که زیرساخت‌های رفتار جمعی شهروندان در شرایط جنگ، صلح، رقابت و همکاری‌های منطقه‌ای را منعکس می‌سازد (پوستین‌چی، ۱۴۰۱: ۱۱۱).

مسئله پژوهش حاضر این است که با گذشت زمان و فاصله گرفتن از حماسه دفاع مقدس، ماندگاری این فرهنگ و عوامل فرهنگی - اجتماعی آن با چالش روبرو است و هر آن احتمال فراموشی و تحریف و وارونه جلوه دادن حقایق آن می‌رود. برای این که یک حماسه زنده، ماندگار و پویا مانده و از تحریف مصون باشد و بتوان از آورده‌های آن همچنان روح حماسی یک ملت را شاداب نگاه داشت و به‌عنوان سرمشقی برای نسل‌های بعد به یادگار گذاشت، باید به طور صحیح، ابعاد آن ثبت و در قالب الگو به تصویر کشیده و روایت شود. از این رو پرداختن به ابعاد فرهنگی اجتماعی جنگ از اهمیت و ضرورت انکارناپذیری برخوردار است. سؤالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که: «الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس چگونه است؟»

پیشینه پژوهش

در خصوص دفاع مقدس، پژوهش‌های زیادی انجام شده است. اکبری، سنگری و عبداللهی (۱۳۸۷) در پژوهش خود به تبیین عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس پرداختند. نتایج پژوهش آن‌ها نشان می‌دهد که ده عامل مهم معنوی و فرهنگی در دفاع مقدس مؤثر بوده‌اند. این عوامل شامل باورهای دینی، امدادهای غیبی، ارزش‌های اسلامی، فرهنگ عاشورا، شباهت‌جویی به جنگ‌های صدر اسلام، رهبری امام خمینی (ره)، وحدت مردمی، حضور روحانیت، تبلیغات و هنر و ادبیات است.

شعبانی ساروئی (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس پرداخته است. مهم‌ترین ابعاد فرهنگ دفاع مقدس، طبق این پژوهش شامل بعد بینشی، گرایشی و کنشی می‌باشد. در ترسیم مؤلفه‌های ابعاد، ۹ مؤلفه شامل خدامحوری، ولایت‌مداری، معاد باوری (مؤلفه‌های بینشی) مقصد الهی، کرامت انسانی، معنویت‌گرایی (مؤلفه‌های گرایشی) پاسداشت سبک زندگی اسلامی ایرانی، انقلابی و بسیجی، مدیریت جهادی (مؤلفه‌های کنشی) مشخص شدند.

پوستین‌چی، در مقاله تأثیر متقابل عوامل فرهنگی اجتماعی و دفاع مقدس که در سال ۱۴۰۱ در فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس به رشته تحریر درآمده است به تأثیر متقابل عوامل فرهنگی اجتماعی و دفاع مقدس پرداخته است. روش تحقیق، از نوع تحلیل محتوا بوده است. محقق در این

مقاله به نقش عوامل مفاهیم بنیادین کنش اجتماعی ایران در دوران دفاع مقدس، روانشناسی اجتماعی، تأثیر ساخت سیاسی انقلابی، طبقات اجتماعی، رقابت‌های جناحی و چرخش گفتمانی، هویت اجتماعی در دفاع مقدس پرداخته است.

مه‌دی‌ان و ترکاشوند (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به دنبال تبیین نظام‌مند اندیشه دفاعی مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) و استخراج بینش ایشان در زمینه دفاع به مفهوم‌سازی، مقوله‌سازی و سپس مدل‌پردازی نمودند. در همین راستا، در مرحله اول، تعداد ۵۸۰ گزاره در قالب ۲۴۵ مفهوم استخراج شد. در مرحله دوم ۹ مقوله اصلی (عرصه دفاع، آمادگی دفاع، عناصر دفاع، مسئله دفاع، محیط دفاع، الگوی دفاع، مسئولیت دفاع، راهبردهای دفاع و ضرورت دفاع) دسته‌بندی و احصاء گردیدند. در مرحله سوم مدل نظام‌مند از اندیشه دفاعی فرمانده معظم کل قوا جهت تدوین دکترین و استراتژی‌های نظامی کشور در راستای ایجاد بازدارندگی مؤثر ترسیم و ارائه گردیده است.

تحلیلی بر تأثیر روایات دفاع مقدس به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های فرهنگی بر اقتدار ملی ایران، مقاله‌ای است که توسط رضا جعفری در سال ۱۳۹۸، در مجله مدیریت فرهنگی به چاپ رسیده است. پژوهش از نوع کیفی می‌باشد. طبق نتایج، ۴ عامل به‌عنوان عوامل اصلی شروع جنگ تحمیلی (شکستن هیمنه و عزت ملی ایران، رفع تزلزل استیلای فرهنگی و سیاسی نظام سلطه، گرفتن استقلال سیاسی ایران و تهدید هویت ملی ایران)، ۴ دلیل به‌عنوان دلایل پایان جنگ (اقتدار نیروهای مسلح، شکست‌های پیاپی دشمن، ناکامی قطعی دشمن در نیل به اهداف و دینی بودن انقلاب و پشتیبانی مردم) و ۱۲ نماد به‌عنوان نمادهای فرهنگی مؤثر بر اقتدار ملی استنتاج و با توجه به روش گردآوری تحقیق، در متن مقاله تبیین و رئوس این نمادها در بخش نتیجه‌گیری ارائه شده‌اند.

مفاهیم

دفاع

واژه دفاع در لغت به معنی «دفع کردن، دور کردن از کسی، همدیگر را راندن، آمده است» (لغتنامه

دهخدا، ۱۳۷۵: ۱۳۲۵). در فرهنگ معین به معنی «از دستبرد دشمن حفظ کردن، بازداشتن، پس زدن، پاسخ طرف مقابل در هر دعوی و یا جنگی که با دشمنان کنند برای جلوگیری از حمله آنان» آمده است (معین، ۱۳۸۶: ۱۲۳۷). برخی نیز دفاع را به معنی «از کسی حمایت کردن، بدی و آزاری را از خود یا دیگری دور کردن، وطن یا ناموس و حقوق خود را از دستبرد دشمن حفظ کردن» به کار برده‌اند (عمید، ۱۳۷۲: ۱۱۸۴).

دفاع در اصطلاح یعنی استفاده از تمام مؤلفه‌های قدرت دفاع در مقابل جنگ (عبدالله خانی، ۱۳۹۲: ۱۴۹).

دفاع مقدس

دفاع مقدس، مجموعه مجاهدت‌ها، حماسه‌ها، پایمردی‌ها و فعالیت‌های متنوعی که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول ۸ سال دفاع مقدس (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم استکبار جهانی و رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام داده و در این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند (شعبانی ساروئی، ۱۳۹۴: ۴۸).

الگو

الگو تبیینی کوتاه، آگاهانه و نمودارگون از یک‌چیز یا واقعیت است که درصدد بازنمایی عناصر اصلی هر ساختار یا فرایند و بررسی روابط بین این عناصر است (مک کوایل و ویندال، ۱۳۸۸: ۳).

ابعاد دفاع

دفاع دارای ابعاد روان‌شناختی، فرهنگی اجتماعی، اقتصادی، شهروندی (غیرنظامی) و نظامی می‌باشد (2: mindef, 2004).

دفاع روان‌شناختی به تعهد روان‌شناختی شهروندان به ملت و اعتماد به آینده کشور و داشتن غرور، اشتیاق و وطن‌دوستی ارتباط دارد. در دفاع روان‌شناختی، اراده جمعی برای دفاع از خود تقویت می‌شود. در جستجوی صلح بودن و پیشرفت نیز از جنبه‌های روان‌شناختی دفاع است. یک دفاع روان‌شناختی قوی به ملت‌ها امکان می‌دهد استقلال

خود را حفظ و از این رو سرنوشت خود را ترسیم نمایند (ibid).
دفاع اقتصادی سازمان‌دهی توانمندی‌های اقتصادی از جمله تجارت و صنعت است به شکلی که اقتصاد کشور در جنگ یا در معرض تهدید جنگ شکسته نشود (ibid).
دفاع شهروندی (مدنی)، ایمنی و نیازهای اساسی مردم را در مواقع اضطراری تا حد ممکن تأمین می‌کند. این موضوع شامل آموزش برای به کارگیری نیروی مردمی و جمعیت غیرنظامی در کارهای نجات، تخلیه، کمک‌های اولیه و کنترل آسیب است. دفاع مدنی قصد دارد جمعیت غیرنظامی آشنا با آن را تولید کند و شامل اقداماتی برای بقا و حفاظت و ترتیبی برای خدمات امدادی و تأمین اضطراری اقلام مهم مانند خون، آب و غذا است (ibid).

دفاع نظامی در مورد داشتن قدرت نظامی است که قادر به جلوگیری از تهاجم نظامی به کشور شود. یک قدرت نظامی که توانایی عمل مؤثر و قاطع را برای دفاع از کشور از طریق بازدارندگی و ایجاد قدرت دیپلماسی را داشته باشد برای هر کشوری ضروری است (ibid).

در این نوشتار، دفاع مقدس نوعی دفاع نظامی است، با این تفاوت که صرفاً به عوامل مادی و عده و عده بسنده نمی‌کند و معنا و ارزش‌های معنوی و دینی نیز در آن تنیده شده و به آن قداست داده است.

دستاوردهای فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

دفاع مقدس متأثر از عوامل گوناگون از جمله فرهنگی و اجتماعی است؛ درعین حال دستاوردهای مختلفی از جمله دستاوردهای فرهنگی اجتماعی نیز به دنبال داشته است. اهم این دستاوردها به قرار زیر است:

اشاعه فرهنگ مقاومت در بین اقشار مردم، انسجام و همبستگی ملی، توسعه روحیه ایثارگری و حق‌طلبی، تحول و بازتعریف ارزش‌های انسانی و اجتماعی، تجلی ایمان، ایثار و شهادت‌طلبی، تحول معنوی و رشد باورهای دینی و فضایل اخلاقی و معنوی، ایجاد تحریک عمومی و خروج

ملت و جوانان از سستی‌ها، تحکیم شعارهای اصلی انقلاب: استقلال‌خواهی، آزادی‌طلبی، نظام حکومتی اسلامی، رشد خلاقیت‌ها و ظرفیت‌ها، خودباوری و اعتماد به توان داخلی و رواج فرهنگ ساده زیستی به جای فرهنگ رفاه‌طلبی و سرمایه‌داری (جمعی از نویسندگان، ۱۳۹۷: ۵۵۷). سایر دستاوردها شامل: کار جمعی و گروهی، تاب‌آوری و سرسختی، روحیه حماسی، روحیه انقلابی، صبر، تلاش بی‌وقفه و مجاهدت و کار جهادی، نهراسیدن، مشارکت اجتماعی، مساعدت اجتماعی و ... می‌باشد.

روش‌شناسی پژوهش

پژوهش حاضر از نوع کیفی و روش مورد استفاده تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون روشی برای شناخت، تحلیل و گزارش الگوهای موجود در داده‌های کیفی است. منظور از الگو، مدل است که از طریق نظم مفهومی داده‌های مستخرج به دست می‌آید (از کیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۴۳۰).

در این پژوهش تمامی منابع داده‌های در دسترس شامل بیانات امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، برخی از منابع دفاع مقدس و تعدادی از وصیت‌نامه‌های شهدا یا روایات و خاطرات در دسترس دوران دفاع مقدس بررسی و مضامین کل داده‌ها، مورد تحلیل و تفسیر قرار گرفت.

واحد تحلیل، طیفی از کلمات یا اصطلاحات تا توجه به بافت داده‌ها و نکات ظریف آن‌ها را شامل می‌شود؛ بنابراین روش شناخت مضامین از طریق توجه به کلمات در متن و موشکافی و دقت در متن می‌باشد. به این ترتیب به کلمات تکراری، مکنون (پنهانی) و کلیدی توجه و موضوعات مهم مورد بررسی قرار گرفت.

برای تحلیل داده‌ها از سه نوع کدگذاری توصیفی، تفسیری و یکپارچه‌سازی استفاده شد. در کدگذاری توصیفی، داده‌ها، یعنی مجموعه بیانات راجع به دفاع مقدس اجمالاً مطالعه و به صورت مکرر مرور شد. در اثنای مطالعه، ایده‌ها و الگوی کلی شناسایی شد. سپس در کدگذاری تفسیری، فهرستی از ایده‌های موجود در داده‌ها و نکات جالب در محورهای اجتماعی و فرهنگی، تهیه و کدها به قلمرو پژوهش و موضوع، محدود و متمرکز شد. سپس در مرحله نهایی یعنی

یکپارچه‌سازی، تحلیل در سطحی کلان‌تر از کدها متمرکز شد و درحالی‌که تمام داده‌ها، کدگذاری اولیه و گردآوری و فهرستی از کدها شناسایی شده بود. کدهای گوناگون در قالب مضامین مرتب شد.

برای اعتبارسنجی تحلیل مضامین انجام شده، از تطابق همگونی در داده‌ها استفاده شد. تطابق همگونی در داده‌ها به معنی استفاده از منابع گوناگون و متنوع داده در مطالعه‌ای واحد است (از کیا و دیگران، ۱۳۹۶: ۴۳۰). به این منظور از بیانات حضرت امام خمینی (ره)، مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، منابع دفاع مقدس و وصیت‌نامه شهدا یا روایات و خاطرات دوران دفاع مقدس استفاده شد.

یافته‌ها

تحویل متن و استخراج مضامین پایه و فراگیر

در این بخش، بیانات حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، دیدگاه فرماندهان و مسئولین و خاطرات و ادبیات دوران دفاع مقدس در باب عوامل فرهنگی - اجتماعی دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفته است و مضامین پایه (کدها و نکات کلیدی متن) و مضامین سازمان‌دهنده (مضامین به‌دست‌آمده از ترکیب و تلخیص مضامین پایه) در جداول زیر به تصویر کشیده شده است. این مضامین، بستر شکل‌گیری مضمون‌های فراگیر (مضامین عالی دربرگیرنده اصول حاکم بر متن به‌مثابه کل) را فراهم می‌آورند. در این بخش تحویل متون مورد بررسی ارائه شده است.

جدول شماره ۱. تحویل متن و استخراج مضامین پایه و فراگیر عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

ردیف	مضامین پایه	مضامین سازمان دهنده	نقل قول
۱	ذوب در هم ید واحده شدن، قدرت واحده شدن، برادر بودن، با هم بودن، وحدت، حفظ	ذوب در هم ید واحده شدن، قدرت واحده شدن، برادر بودن، با هم بودن، وحدت، حفظ	بکوشید تا همه قشرهای سلحشور، از ارتش و سپاهی و بسیجی و ژاندارمری و کمیته‌ای و شهربانی و عشایر، همه در هم ذوب شوید و تو و من را از میان بردارید و چون ید واحده و قدرت واحده بر دشمن بنازید و مقصد همه دفاع از اسلام و میهن اسلامی باشد؛ تا پیروزی هر قشر پیروزی قشرهای دیگر باشد؛ و هدف مطرح باشد، نه سپاه و ارتش و سایر سلحشوران (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۲/۱۰/۲۲).

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

وحدت، متحدشدن	۲	اگر برادر باشید و با هم با یک توجه الهی، با یک وحدت به دشمن حمله کنید، شما پیروزید (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۵۹/۹/۱۵).
	۳	تقاضا دارم که وحدت خودتان را حفظ کنید و اخلاصتان را، هم وحدت را حفظ کنید و هم اخلاص را (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۶۶/۵/۵)
	۴	متحد شوید که در سایه اتحاد پیروزی تان بر ابرقدرتان حتمی است (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۵۹/۱۱/۱).
انس و برادری، اخوت و انس، برادر شدن	۵	باید همان محافل انس و نورانیت و برادری و وحدتی که در میدان‌های نبرد و در جبهه بوده است و همان ارتباط معنوی که میان شما و روحانیون عزیز برقرار بوده به مجامع داخلی و به همه محیط‌های سیاسی و اجتماعی و نظامی کشانده شود تا انقلاب اسلامی ما از خطر آفت‌ها و تفرقه‌ها و بی‌تفاوتی‌ها محافظت گردد (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۶۷/۶/۲۶).
	۶	امام جماعت پیشنهاد فوق‌العاده‌ای مطرح کرد، هر کس دست برادر کنارش را بگیرد و ...، فردای آن شب، اخوت و انس دیگری بین ما حاکم شده بودم ما همه برادر همدیگر شده بودیم (خودشکنان و جمشیدیان، ۱۳۷۵: ۱۱۹).
نقش حضرت امام خمینی (ره)	۷	امام ما که امام نور بود، امام صفا بود، امام قدس و تقوا بود، امام روح بود - روح محض بود - از این نورانیت بهره می‌برد و خود او مکرر این را می‌فرمود. آن روز یک قطعه‌ی کم‌نظیر - و از جهاتی بی‌نظیر - بر تاریخ ما حاکم بود (مقام معظم رهبری(مدظله‌العالی)، ۱۳۷۷/۷/۲۶).
	۸	امام بزرگوار یک انسان قوی و مقتدر بود؛ ... توانست طراحان جنگ تحمیلی را ناکام بگذارد. آن کسانی که جنگ تحمیلی را طراحی کرده بودند، غرضشان نابود کردن انقلاب و ریشه کن کردن نظام اسلامی بود؛ امام بزرگوار از این تهدید، یک فرصت به وجود آورد؛ این‌ها نشانه قوت و قدرت و اقتدار امام بزرگوار است (مقام معظم رهبری(مدظله‌العالی)، ۱۳۹۷/۳/۱۴).
	۹	برای اسلام خدمت کنید. این روحیه موجب پیشرفت است. جدیت کنید که این روحیه محفوظ باشد. جوان‌هایی که در ارتش و سپاه پاسداران هستند، تقویت روحی بشوند. الحمدلله از نظر روحی قوی هستند. ایمان آن‌ها را تقویت کنید. یک سرباز مؤمن می‌تواند یک گروه را در هم بشکند (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۵۹/۲/۲۶).
	۱۰	ما همان منطق مسلمین صدر اسلام را - که اگر در جنگ با کفار کشته شویم به بهشت می‌رویم و اگر بکشیم، به بهشت می‌رویم - همان منطق را داریم. (بیانات حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۵۷/۸/۱).
حضور در صحنه	۱۱	یکی از ارکان پیروزی، حضور ملت در همه صحنه‌ها خصوصاً صحنه جنگ است (حضرت امام خمینی(ره)، ۱۳۶۱/۱۱/۲۲).
	۱۲	شهید چمران: صدام و اربابان او اصلاً قدرت مردمی را حساب نکرده بودند. در خلال جنگ ما شاهد بوده‌ایم که ده‌ها و صدها هزار جوانی که با شور و شوق به صحنه‌ها می‌آیند و با چه جانبازی سینه خود را سپر گلوله و خمپاره می‌کنند و آرزوی شهادت

دوفصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، سال چهارم، شماره هفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

		دارند (نامه انقلاب اسلامی، ۱۳۶۰: ۴۸).	
میهن دوستی	حب وطن، حب اهل وطن، وطن دوستی، میهن دوستی، دفاع از میهن با جان	۱۳ حب وطن، حب اهل وطن و حفظ و حدود کشور مسئله‌ای است که در آن حرفی نیست (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۹/۶/۲۱).	
		۱۴ معنای صحیح وطن دوستی و میهن دوستی، همان چیزی است که یک ارتش درستکار و صادق‌القول انجام می‌دهد - یعنی دفاع از میهن با جان، نه فقط در مقام ادعا و با نام (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۷۰/۹/۸).	
بسیج اقشار مختلف و نیروهای اجتماعی (به کارگیری و ایفای نقش مردمی)	فداکاری در جبهه و خارج جبهه، به کارگیری نیروهای مردمی، فراهم بودن نیرو، قدرت نیروی انسانی	۱۵ ما مواجه هستیم با یک ملتی که همه چیز خودش را در طبق اخلاص گذاشته است و برای اسلام دارد صرف می‌کند؛ جوان‌ها را می‌دهد، جوان‌ها جان خودشان را می‌دهند، زن‌ها جوان‌های عزیز خودشان را می‌دهند و با آن شور و شغف، آن‌ها به میدان می‌روند و مردم با آن شور و شغف در جبهه و خارج جبهه دارند فداکاری می‌کنند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۵/۳/۱۹).	
		۱۶ وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ ... (انفال: ۶۰)	
		۱۷ آنچه این ملت را پیروز کرد، قدرت نیروی انسانی بود؛ یعنی آگاهی و ایستادگی (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۸۳/۴/۱۶).	
عزت و سربلندی	زیر بار ذلت نرفتن، التماس نکردن به دشمن	۱۸ ما به نمایندگی از ملت بزرگ ایران، مرگ و شکنجه را به جان خریدیم، ولی زیر بار ذلت نرفتیم (دهنوی، ۱۳۷۲: ۲۱).	
		۱۹ و زندگی با عزت را در خیمه مقاومت صبر بر حضور در کاخ‌های ذلت و نوکری ابرقدرت‌ها و سازش و صلح تحمیلی ترجیح می‌دهند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۵/۱۱/۱۶).	
		۲۰ شدت خونریزی مجروحان به حدی بود که کف اتاق و رنگ آب کاملاً گلگون شده بود، ولی هیچ کس حاضر نبود به دشمن یعنی کافر التماس کند (و کیلی و دیگران، ۱۳۷۶: ۶۱).	
امر به معروف و نهی از منکر	منع کردن کار خطا، وادار کردن به کار صحیح و جلوگیری از کار فاسد، انجام کار خوب، احتراز از کار بد، دست برداشتن از امام و ولایت فقیه (مصدق)	۲۱ تصمیم گرفتیم نگهبانان عراقی را نیز از خوردن روزه تا افطار منع کنیم و هشدار می‌دهیم که آن‌ها دادیم تا از روزه‌خواری خودداری ورزند و تهدید کردیم در غیر این صورت دست به اغتشاش می‌زنیم. تهدید مؤثر افتاد و آن‌ها از آن پس از روزه‌خواری دست کشیدند (و کیلی و دیگران، ۱۳۷۴: ۱۵۲).	
		۲۲ الَّذِينَ إِن مَكَانَهُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ وَلِلَّهِ عَاقِبَةُ الْأُمُورِ (حج: ۴۱)	
		۲۳ در اسلام... به تمام افراد زیر پرچم مأموریت داده که باید وادار کنید همه را به کارهای صحیح و جلوگیری کنید از کارهای فاسد. این‌طور نیست که شما فقط یک مأموریتی دارید و آن این است که خودتان یک کاره‌ای خوبی بکنید، از کار بد احتراز کنید. مأموریت زیادتر از این است، خودتان و همه را، هم خودتان، هم همه را (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۸/۷/۲).	
		۲۴ عزیزانم تا می‌توانید و تا زنده هستید دست از این انقلاب و رهبری چون امام عزیزمان و ولایت فقیه بردارید، زیرا بدون این‌ها اسلام زنده نمی‌ماند... (رحیمی، ۱۳۷۶: ۴۵).	
حضور زنان	حضور زنان برای	در دفاع مقدس شیرزانی به تاسی از زنان صدر اسلامی در مناطق جنگی و زیر آتش	۲۵

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

	مدوا و پرستاری، حضور و تأثیر بانوان در صحنه‌ها و عرصه‌های گوناگون، نقش زنان در حفظ روحیه رزمندگان، پشتیبانی و حمایت بانوان	دشمن پروانه‌وار مجروحان را مدوا و پرستاری می‌کردند (تقی زاده اکبری و دیگران، ۱۳۷۸: ۴۹۹).	
۲۶		حضور و تأثیر بانوان در صحنه‌ها و عرصه‌های گوناگون جنگ، حوادث سیاسی، تظاهرات، میدان‌های علم و سازندگی نشان‌دهنده روند دائمی و رو به افزایش حضور و فعالیت اجتماعی زنان در ایران است (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۷۳/۹/۲).	
۲۷		با اینکه تعداد زن‌ها بسیار کم بود، اما همان تعداد کم سبب بالا رفتن روحیه رزمندگان می‌گردید (مافی، ۱۳۷۶: ۱۱۱).	
۲۸		یقیناً اگر پشتیبانی و حمایت بانوان کشورمان نمی‌بود، در دوران جنگ و پیش از آن در همه مراحل انقلاب، این پیروزی‌ها به دست نمی‌آمد (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۶۸/۰۴/۱۵).	
۲۹	حضور پیر مرد ۸۵ ساله تک‌تیرانداز، فدا شدن پیر مرد های ۸۰ ساله	شهید «کوچکی» پیر مرد ۸۵ ساله‌ای بود که به اتفاق دو پسرش به سرپل ذهاب آمده بود، او تک‌تیرانداز بود و در منطقه به شکارچی معروف بود... (منظومه زینیه، ۱۳۷۶: ۳۸).	
۳۰		ملت ما از طفل شش‌ماهه تا پیر مرد هشتادساله را در راه خدا فدا کرد و این اقتدا به بزرگ‌مرد تاریخ، حضرت سیدالشهدا - سلام‌الله‌علیه - است (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۱/۷/۲۵).	
۳۱	حضور جوانان عاشق موت، حرکت جوان‌ها با شوق ذوق در دفاع مقدس، حضور جوانان با روحیه در اهواز	اگر نبود این جوان‌ها و این رزمنده‌هایی که همه عشق به موت دارند، از همه قشرهایی که هستند، از ارتش و سپاه و بسیج و سایرین و عشایر و سایر مردم که همه با هم هستند، اگر این تحول نبود، ما باز در زندان‌های شاهنشاهی باید باشیم. (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۱/۱۰/۱۲).	
۳۲		در دوران دفاع مقدس، همین جور جوان‌ها با شوق و ذوق حرکت می‌کردند، فداکارانه می‌رفتند... (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۱/۲۶).	
۳۳		بنده فراموش نمی‌کنم در آن ماه‌های اول جنگ - در آن ماه‌های محنت، نبودن نیرو، نبودن امکانات، نبودن آموزش، نبودن انسجام و سازمان‌دهی، در آن سختی همه‌جانبه مادی - جوان‌های ما با روحیه‌های خوب، از همین اهواز می‌آمدند به مناطق مختلف (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۳/۱/۶).	
۳۴	حضور در میدان روحانیون باعث استحکام ایمان مردم، حضور روحانیون در جبهه برای ایفای نقش فرهنگی، ارشادی و تبلیغی، ظاهر شدن در میدان‌های رزم و دفاع، حضور بزرگانی چون	هاشمی رفسنجانی: مردم وقتی می‌بینند شماها که آن‌ها را دعوت به جهاد کرده‌اید خودتان در میدان‌ها همراه آن‌ها در جهاد هستید، ایمانشان محکم‌تر می‌شود... وجود شماها در جبهه هر کدامتان به صورت یک گردان می‌تواند در کل جنگ و در کل تاریخ آینده مؤثر باشد (اطلاعات، ۱۳۶۶/۸/۳۰).	
۳۵		ذوالنور: برخی از روحانیون جهت انجام امور فرهنگی، ارشادی و تبلیغی به جبهه می‌آیند که تعدادشان زیاد است و تأثیر مثبتی هم بر روحیه رزمندگان داشته‌اند. گروه دیگری از روحانیون صرفاً برای تفنگ به دست گرفتن و جنگیدن به جبهه می‌آیند که در عین حال توان انجام امور فرهنگی را هم دارند (اطلاعات جبهه، ۱۳۶۶/۱۲/۲).	
۳۶		در طول سال‌های متمادی عمر روحانیت شیعه، هر جا روحانیون با منش و هویت روحانی خود ظاهر شده‌اند، برکاتی بر جای گذاشته‌اند؛ چه در میدان سیاست، چه در میدان معنویت، چه در میدان‌های مربوط به رزم و دفاع از کشور و امنیت و چه در هر میدان	

دوفصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس و نبردهای معاصر، سال چهارم، شماره هفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۱

	آیت‌الله بهاء‌الدینی در جبهه (مصدق)	دیگری. شأن روحانی این است (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۸۳/۱۰/۲۳).	
۳۷		[آیت‌الله بهاء‌الدینی] پیرمراد جوانان پاک‌باز جبهه و جنگ در دوران دفاع مقدس و شمع محفل بسیجیان عاشق بود و بارها صفوف مقدم جبهه‌ها را با حضور خود نورانیت مضاعف بخشید (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۶/۴/۲۸).	
۳۸	ساخت و تولید وسایل موردنیاز جبهه توسط دانشجویان، نقش در مبارزات جنگی، سوابق خوب دانشجویان در دوران انقلاب	حجت‌الاسلام منصور خادمی: دانشجویانی که در دانشگاه ضمن تحصیل به ساخت و تولید وسایل و مواد موردنیاز جبهه‌ها اقدام می‌کنند، نقش قابل توجهی در پیشبرد جنگ و تقویت روحیه برادران رزمنده ایفا می‌کنند (اطلاعات جبهه، ۱۳۶۶/۱۰/۶).	
۳۹		دانشجویان مسلمان، هم در مباحثات توانستند دانشگاه را فتح کنند، هم در مبارزات جنگی (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۶/۳/۱۷).	
۴۰		جماعت دانشجویان در کشور، در دوران انقلاب خیلی سوابق خوب و درخشانی از خود به ثبت رسانده است (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۵/۴/۱۲).	
۴۱	انجام کارهای بزرگ توسط فرهنگیان، نقش معلمین در گرایش دانش آموزان به جبهه	جامعه فرهنگیان - یعنی معلمین و کارمندان فرهنگی - در... دوران انقلاب کارهای بزرگی انجام دادند، کارهای ثمربخشی انجام دادند (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۲/۱۱).	
۴۲		اگر نفس گرم معلم نبود، معلوم نبود که دانش آموز در همه شرایط، راهی جبهه بشود؛ این افتخار هم برمی‌گردد به معلمین (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۵/۲/۱۳).	
۴۳	نقش عناصر مؤمن در کردستان برای خنثی‌سازی توطئه دشمن، ایستادگی اقوام در مقابل تفرقه‌افکنی دشمن، خصایص اقوام که تقویت‌کننده دفاع بود	آنچه در کردستان اتفاق افتاد، این بود که عناصر مؤمن و علاقه‌مند و هوشمند در کردستان این توطئه دشمن را خنثی کردند؛ یعنی نگذاشتند که دعوی کرد و فارس یا کرد و ترک در آنجا زنده بشود (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۳/۲۷).	
۴۴		مردم آذربایجان نه فقط در زبان بلکه در عمل این را اثبات کرده‌اند و نشان داده‌اند که در مقابل دشمن وسوسه گر و تفرقه‌افکن ایستاده‌اند. عزیزان من! خوشبختانه بقیه اقوام ایرانی هم همین جور هستند؛ خراسانی هم همین جور - با اختلاف مذهب در شرق خراسان - کرد هم همین جور، بلوچ هم همین جور. در بین بلوچ‌ها علمایی بودند که در مقابل دشمنان انقلاب در اول انقلاب سینه سپر کردن (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۵/۱۱/۲۷).	
۴۵		هر قومی خصوصیتی دارند؛ ما بختیاری‌ها و لرها را به صداقت، به صفا، به شجاعت، به غیرت شناختیم (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۲/۱۲/۲۶).	
۴۶	نقش کارگران در مواجهه با دشمن، کارگران	کارگران کشور در مواجهه با دشمن توی دهن دشمن زده‌اند، دشمن را مأیوس کرده‌اند. ... جامعه کارگری جزو وفادارترین جوامع به انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی بوده و هست (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۲/۴).	
۴۷	تشکیل دهنده خیل عظیم رزمندگان، هدیه بخشی از حقوق به جبهه‌ها توسط کارگران	خیلی از این‌هایی که می‌جنگند، همین کارگرها هستند. آقایان ببینید، همه این کارخانه‌ها، کارخانه چیت تهران، کارخانه‌های تولیدی دیگر و ... الان برنامه دارند، ستاد جنگ برای خودشان دارند، کارگرها هم بخشی از حقوقشان را می‌دهند (هاشمی رفسنجانی، ۱۳۷۶: ۴۰۵).	

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

نهادهای انقلابی	نقش جهاد سازندگی در جهاد	نقش جهاد سازندگی در جهاد	۴۸
	جنگ، جهاد، سپاه و کمیته به‌عنوان روح پاک انقلاب، حرکت جهادی در جهاد سازندگی، سپاه و بسیج	نقش جهاد سازندگی در جهاد	۴۹
	جنگ، جهاد، سپاه و کمیته به‌عنوان روح پاک انقلاب، حرکت جهادی در جهاد سازندگی، سپاه و بسیج	نقش جهاد سازندگی در جهاد	۵۰
الگوها	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	۵۱
	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	۵۲
	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	۵۳
	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	وجود الگوها در سپاه، جوان‌های فتح الفتوح انقلاب، جوانان مؤمن و انقلابی و اسوه، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان	۵۴

دفاع مقدس متأثر از عوامل گوناگونی شکل گرفت. فارغ از عوامل سیاسی، امنیتی و مدیریتی، از جمله عوامل اثرگذار در دفاع مقدس و کیفیت آن، عوامل «اجتماعی» بود. عوامل اجتماعی به دلیل عیان بودگی، در دسترس بودن و عجین شدن با زندگی اجتماعی، به‌مرور زمان عادی شده و از برجستگی آن در اذهان کاسته می‌شود؛ اما در این پژوهش با بررسی ادبیات دفاع مقدس، سویه‌ها و عوامل اجتماعی مؤثر در آن برجسته و معرفی می‌شود. از جمله عوامل اجتماعی مؤثر در دفاع مقدس طبق جدول شماره ۱، عبارت‌اند از:

۱. وحدت و همبستگی

یکی از عناصر زندگی اجتماعی که قوام و دوام آن را در پی دارد، «وحدت و همبستگی»

است. وحدت، نیروهای خفته اجتماعی را بیدار، همسو و همراه می‌سازد. حضرت امام خمینی(ره) به‌عنوان فرمانده کل قوا در دوران جنگ، همواره بر وحدت تأکید می‌کرد (۱۳۶۶/۵/۵) و به نیکی به اهمیت اتحاد و همبستگی، به‌خصوص اتحاد ارتشی‌ها، سپاهی‌ها، بسیج و ژاندارمری و کمیته و شهربانی و عشایر وقوف داشت و آن را عامل پیروزی و دستیابی به هدف (۱۳۶۲/۱۰/۲۲؛ ۱۳۵۹/۱۱/۱؛ ۱۳۵۹/۹/۱۵) برمی‌شمرد.

۲. اخوت و برادری

از جمله نیازهای اجتماعی در شرایط بحرانی جنگ، اخوت و برادری بود. دوری از خانواده و بستگان و شرایط طاقت‌فرسا در آن دوران، این نیاز را تشدید می‌کرد. اخوت و برادری، درک متقابل و برخورداری از پشتوانه اجتماعی در هنگامه نبرد، به ایستادگی بیشتر و تحمل سختی‌ها و شدائد و افزایش تاب‌آوری کمک می‌کرد. حضرت امام خمینی(ره) همواره به حفظ محافل انس و نورانیت و برادری و وحدتی که در میدان‌های نبرد و در جبهه بوده است تأکید می‌کرد (۱۳۶۷/۶/۲۶).

۳. حضور در صحنه

از جمله عوامل اجتماعی کلیدی و مؤثر در دفاع مقدس، حضور پررنگ در صحنه دفاع بود. حضرت امام خمینی(ره) می‌فرماید: یکی از ارکان پیروزی، حضور ملت در همه صحنه‌ها خصوصاً صحنه جنگ است (۱۳۶۱/۱۱/۲۲). به اعتقاد شهید چمران «در خلال جنگ ما شاهد بوده‌ایم که ده‌ها و صدها هزار جوانی که با شور و شوق به صحنه‌ها می‌آیند و با چه جانبازی سینه خود را سپر گلوله و خمپاره می‌کنند و آرزوی شهادت دارند» (نامه انقلاب اسلامی، ۱۳۶۰: ۴۸).

۴. نقش حضرت امام خمینی(ره)

حضرت امام خمینی(ره)، با برخورداری از ویژگی‌های منحصر به فرد رهبری توانمند و برجسته، توانست در مدیریت دفاع مقدس نقش تعیین‌کننده‌ای ایفا نماید. جملاتی از ایشان که می‌فرماید: «برای اسلام خدمت کنید. این روحیه موجب پیشرفت است. جدیت کنید که این روحیه محفوظ باشد. جوان‌هایی که در ارتش و سپاه پاسداران هستند، تقویت روحی بشوند. الحمدلله از نظر روحی قوی هستند. ایمان آن‌ها را تقویت کنید. یک سرباز مؤمن می‌تواند یک گروه را در هم

بشکند» (۱۳۵۹/۲/۲۶) و «ما همان منطق مسلمین صدر اسلام را- که اگر در جنگ با کفار کشته شویم به بهشت می‌رویم و اگر بکشیم، به بهشت می‌رویم- همان منطق را داری» (۱۳۵۷/۸/۱)، گویای این امر است.

۵. میهن دوستی

میهن دوستی یکی از ارزش‌های اجتماعی است. در دوران دفاع مقدس نیز این ارزش، تبلور یافت. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: حب وطن، حب اهل وطن و حفظ و حدود کشور مسئله‌ای است که در آن حرفی نیست (۱۳۵۹/۶/۲۱). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) دفاع از میهن با جان را از مصادیق وطن دوستی برمی‌شمرند (۱۳۷۰/۹/۸).

۶. بسیج اقشار مختلف و نیروهای اجتماعی

از جمله نیروهای اجتماعی مؤثر در پیروزی و دفاع مقدس، بسیج اقشار مختلف از زن و مرد و پیر و جوان و ایفای نقش آن‌ها بود. حضرت امام خمینی (ره) در بیانات خود از جان‌فشانی، حضور با شور و شغف در میدان و فداکاری ملت و زنان و جوانان در جبهه نام می‌برد (۱۳۶۵/۳/۱۹).

۷. عزت و سربلندی

یکی از مقوم‌های اجتماعی دوران دفاع مقدس، منزلت، عزت و نپذیرفتن ذلت بود. علیرضا دهنوی در مجموعه خاطرات جنگ تحمیلی می‌گوید: «ما به نمایندگی از ملت بزرگ ایران، مرگ و شکنجه را به جان خریدیم، ولی زیر بار ذلت نرفتیم» (دهنوی، ۱۳۷۲: ۲۱). در این خصوص حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «و زندگی با عزت را در خیمه مقاومت صبر بر حضور در کاخ‌های ذلت و نوکری ابرقدرت‌ها و سازش و صلح تحمیلی ترجیح می‌دهند» (۱۳۶۵/۱۱/۱۶).

۸. امر به معروف و نهی از منکر

در صحنه‌های دفاع مقدس بی‌تفاوتی اجتماعی جایگاهی ندارد. مرور خاطرات آن دوران نشان می‌دهد که رزمندگان حتی از امر و نهی دشمن نیز فروگذار نمی‌کردند. وکیلی در خاطرات آن دوران آورده است: «تصمیم گرفتیم نگهبانان عراقی را نیز از خوردن روزه تا افطار منع کنیم و هشدار می‌دادیم تا از روزه خواری خودداری ورزند و تهدید کردیم در غیر این صورت

دست به اغتشاش می‌زنیم. تهدید مؤثر افتاد و آن‌ها از آن‌پس از روزه‌خواری دست کشیدند» (وکیلی و دیگران، ۱۳۷۴: ۱۵۲). توصیه به این واجب فراموش‌شده در بیانات حضرت امام خمینی (ره) نیز به کرات دیده می‌شود، آنجا که می‌فرماید: «باید وادار کنید همه را به کارهای صحیح و جلوگیری کنید از کارهای فاسد» (۱۳۵۸/۷/۲).

۹. حضور زنان

از صحنه‌های درخشان دفاع مقدس، حضور زنان است. در دفاع مقدس شیر زنانی به تأسی از زنان صدر اسلامی در مناطق جنگی و زیر آتش دشمن پروانه‌وار مجروحان را مداوا و پرستاری می‌کردند (تقی زاده اکبری و دیگران، ۱۳۷۸: ۴۹۹). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نقش زنان در دفاع مقدس را برجسته می‌داند، آنجا که می‌فرماید: «یقیناً اگر پشتیبانی و حمایت بانوان کشورمان نمی‌بود، در دوران جنگ و پیش از آن در همه مراحل انقلاب، این پیروزی‌ها به دست نمی‌آمد» (۱۳۶۸/۰۴/۱۵).

۱۰. حضور سالخوردگان

از جمله نیروهای اجتماعی دفاع مقدس، سالخوردگان بودند. حضور این قشر، ضمن به اشتراک‌گذاری تجارب، در تقویت روحیه رزمندگان نیز مؤثر بود. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «ملت ما از طفل شش‌ماهه تا پیرمرد هشتادساله را در راه خدا فدا کرد و این اقتدا به بزرگ‌مرد تاریخ، حضرت سیدالشهدا - سلام‌الله‌علیه - است» (۱۳۶۱/۷/۲۵).

۱۱. حضور جوانان

بدون حضور جوانان دفاع شکل نمی‌گرفت و به اهداف خود نمی‌رسید. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «اگر نبود این جوان‌ها و این رزمنده‌هایی که همه عشق به موت دارند، از همه قشرهایی که هستند، از ارتش و سپاه و بسیج و سایرین و عشایر و سایر مردم که همه باهم هستند، اگر این تحول نبود، ما باز در زندان‌های شاهنشاهی باید باشیم» (۱۳۶۱/۱۰/۱۲). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز از حرکت با شوق و ذوق (۱۳۹۸/۱/۲۶) و با روحیه (۱۳۹۳/۱/۶) جوانان در دفاع مقدس یاد می‌کنند.

۱۲. حضور روحانیون

از اقشار تأثیرگذار دوران دفاع مقدس که با حضور و ایفای نقش تبلیغی و فرهنگی خود، مایه دلگرمی و تقویت ایمان رزمندگان و ایستادگی بیشتر آنها می‌شدند، روحانیون بودند. مقام معظم رهبری (مدظله العالی) می‌فرماید: «در طول سال‌های متمادی عمر روحانیت شیعه، هر جا روحانیون با منش و هویت روحانی خود ظاهر شده‌اند، برکاتی بر جای گذاشته‌اند؛ چه در میدان سیاست، چه در میدان معنویت، چه در میدان‌های مربوط به رزم و دفاع از کشور و امنیت و چه در هر میدان دیگری. شأن روحانی این است» (۱۳۸۳/۱۰/۲۳). از جمله این روحانیون، مرحوم آیت‌الله بهاء‌الدینی بود (پیام تسلیت مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۶/۴/۲۸).

۱۳. نقش دانشجویان

نقش دانشجویان در دوران دفاع مقدس نقش بی‌بدیلی است. به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، «دانشجویان مسلمان، هم در مباحثات توانستند دانشگاه را فتح کنند، هم در مبارزات جنگی» (۱۳۹۶/۰۳/۱۷).

۱۴. نقش فرهنگیان

از جمله اقشار تأثیرگذار در انقلاب اسلامی و دفاع مقدس، معلمان بودند. «اگر نفس گرم معلّم نبود، معلوم نبود که دانش آموز در همه شرایط، راهی جبهه بشود؛ این افتخار هم برمی‌گردد به معلّمین» (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۵/۲/۱۳).

۱۵. نقش اقوام

از جمله ویژگی‌های اقوام ایرانی، علاقه به آب و خاک و وطن، زبان، ملیت و ارزش‌های دینی است. به عنوان نمونه مقام معظم رهبری (مدظله العالی) می‌فرماید: «آنچه در کردستان اتفاق افتاد، این بود که عناصر مؤمن و علاقه‌مند و هوشمند در کردستان این توطئه دشمن را خنثی کردند؛ یعنی نگذاشتند که دعوی گردد و فارس یا کرد و ترک در آنجا زنده بشود» (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۳/۲۷). از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ایستادگی در مقابل دشمن و سوسه‌گر و تفرقه‌افکن از جمله ویژگی‌های اقوام ایرانی است (۱۳۹۵/۱۱/۲۷).

۱۶. نقش کارگران

جامعه کارگری، همچون دیگر عرصه‌ها، در عرصه دفاع مقدس نیز نقش بی‌مانندی داشته است. «کارگران کشور در مواجهه با دشمن توی دهن دشمن زده‌اند، دشمن را مأیوس کرده‌اند... جامعه کارگری جزو وفادارترین جوامع به انقلاب اسلامی و جمهوری اسلامی بوده و هست» (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۸/۲/۴).

۱۷. نقش نهادهای انقلابی

نهادهای انقلابی، به جهت ویژگی ارزشی، حرکت و جوشش انقلابی و سریع، همواره پای کار نظام، انقلاب و حافظ ارزش‌ها بوده‌اند و در دفاع مقدس، از این آزمون سربلند بیرون آمدند. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرماید: «نقش جهاد سازندگی در جنگ، کمتر از نیروهای نظامی نبوده و نیست و این اقراری است مکرر از سوی فرماندهان ارتشی و سپاهی ما که اگر جهاد نبود پیروزی با این سرعت به دست نمی‌آمد» (۱۳۶۱/۳/۲۷).

۱۸. الگوها

نقش الگوها از نظر اجتماعی تعیین‌کننده است. الگوها از جمله شهدا، فرماندهان و جوانان مؤمن و انقلابی، پیشران‌های دفاع مقدس بودند. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این خصوص می‌فرماید: «عزیزان من! می‌خواهم بگویم این‌ها [شهدا] الگویند. جوان در همه جای دنیا به الگو نیاز دارد؛ این‌ها الگوی جوان‌هایند؛ این الگوها را زنده کنید، این‌ها را جلوی چشم نگه دارید» (۱۳۹۸/۹/۶).

جدول شماره ۲. تحویل متن و استخراج مضامین پایه و فراگیر عوامل فرهنگی دفاع مقدس

ردیف	نقل قول	مضامین پایه	مضامین فراگیر
۱	به برکت ایمان و توکل مردم و رزمندگان به پیروزی‌های بزرگ و معجزه‌آسایی رسیده‌ایم (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۷/۳/۷)	ایمان و توکل رزمندگان، سلاح توکل و ایمان	ایمان و توکل
۲	همیشه سلاح تکبیر، توکل و ایمان، قوی‌ترین سلاح بوده است (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۵/۵/۱۱)	قوی‌ترین سلاح، نقش قدرت ایمانی و اسلامی	توکل

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

	در پیروزی، نقش ایمان در پیروزی، قدر ایمان را دانستن به عنوان پشتوانه	۳ شما برادرها با قدرت ایمانی و قدرت اسلامی این پیروزی‌ها را به دست آوردید (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۰/۱۱/۱۸)	
		۴ مادامی که ایمان در قلب شما هست پیروزی (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۰/۱/۲۵)	
		۵ قدر آن ایمانی را که در شماست - و پشتوانه‌ی همه‌ی این‌هاست - بدانید و حفظش کنید (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۷/۷/۲۶).	
ولایت مداری	اطاعت از امام، اطاعت از امام عامل هجوم به جبهه	۶ رحیم صفوی: ما از امام امت به عنوان صاحب ولایت مطلقه فقیه اطاعت کردیم و در جنگ وارد شدیم و امروز هم همین موضع را در ارتباط با مقام معظم رهبری (مدظله العالی) داریم. امام امت با شعارهای اصیل اسلام و قرآن ما را به انقلاب و سپس جنگ فراخواندند و ما هم با همین اعتقاد و مبانی اطاعت کردیم (پیام انقلاب، ۱۳۷۵: ۲۱).	
		۷ یکی از رزمندگان دفاع مقدس: هیچ اجباری برای نیروهایی که به جبهه‌ها می‌روند وجود ندارد، تنها عامل هجوم این افراد به جبهه‌ها، عشق به اسلامی و اطاعت از امام است (جمهوری اسلامی، ۱۳۶۵/۱۲/۶).	
تاب آوری	پایداری، ایستادگی و مقاومت، محکم بودن	۸ پایداری کنید که پیروزی شما بر دو ابر قدرت است. (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۳/۶/۱۸)	
		۹ این روحیه ایستادگی و مقاومت خیلی روحیه مهمی است و رزمندگان ما این روحیه را از خودشان نشان داده‌اند (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۱۰/۱۱)	
		۱۰ محکم باشید و از هم اکنون در فکر عملیات بعد؛ و مطمئن باشید که پیروزی (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۳/۱۲/۱).	
ایثار	از خود گذشتگی، نقش فداکاری‌ها و ایثارگری‌ها در حفظ نظام، ایثار زنان و مردان جهاد	۱۱ یکی از زخمی‌ها طوری ترکش خورده بوده که روده‌هایش بیرون ریخته بود، ... در همین حال خواسته‌ای که مجروح از خانم دکتر داشت این بود که خانم، به من نرسید، برادران دیگر مهم‌تر هستند (معصومی، ۱۳۷۵: ۵۵-۵۶).	
		۱۲ علت اینکه این نظام باقی ماند و این نهال از بین نرفت و بحمدالله به این درخت تناور تبدیل شد، فداکاری‌ها و ایثارگری‌ها و شهادت طلبی‌ها و وارد میدان شدن‌ها بود؛ این را باید نگه داشت (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۵/۰۹/۱۵)	
		۱۳ شجاعت دلیر مردان و شیر زنان جهادی‌مان در جهادمان علیه کفر و بیداد زبازد خاص و عام است. وسعت دامنه گذشت و ایثار مردان و زنان جهاد، جنگ و صلح، بزرگ و کوچک، فقیر و غنی این مرزوبوم را فراگرفته است (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۷/۰۹/۱۴)	

شهادت	نقش شهدا در ایجاد تحول، شهید به‌مثابه سنگر استقامت، نقش شهدا در استحکام بنای رفیع و آشکار ساختن گوهر درخشان ملت، شهدا به‌مثابه الگوی جوانان و آحاد مردم	۱۴	شهدای ما، هر قطره خونشان توانست اکسیری بشود برای تبدیل عنصرهای پست و نخاله وجود ما به عنصرهای والا و باسرف. شهدا خودشان متحول شدند و در ارواح جوانان ما و مردم ما تحول آفریدن (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۸۶/۲/۲۷).
		۱۵	مظهر و نماد این دوران طلایی، شهیدان عزیز و والامقام‌اند که با نثار جان و هستی خود، این بنای رفیع را استحکام بخشیدند و گوهر درخشان ملت مؤمن را آشکار ساختند (همان)، ۱۳۸۴/۶/۳۱).
		۱۶	هر شهید و جانباز سنگر مستحکم استقامت ملت است (همان)؛ (۱۳۸۷/۲/۱۳)
		۱۷	شهدا که عموماً از نسل جوان بودند، اکنون به یک الگوی باعظمت برای جوانان و آحاد مردم تبدیل شده‌اند. (همان، ۱۳۹۰/۱۲/۱۰)
اخلاص	اخلاص شهدا بیمه‌کننده انقلاب، اخلاص و ایمان تقویت‌کننده روحیه و نیرو	۱۸	مادر شهید بنیادی: محمد اخلاق به خصوصی داشت. در کارهایش اخلاص عجیبی می‌ورزید. هیچ‌گاه به ما نمی‌گفت چه کار می‌کند و در جبهه دارای چه مسئولیتی است (متقی، ۱۳۷۵: ۵۴)
		۱۹	یکی بزرگ‌تر سرمایه خودتان که آن حیات است، در طبق اخلاص گذاشتید و دیگری اینکه این هدیه را با اخلاص در طبق اخلاص گذاشتید. عمده آن اخلاصی است که در شما جوانان ظاهر است. شما از این اخلاص و ایثار، جمهوری اسلامی را بیمه کردید (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۱/۱/۲۸).
		۲۰	و این اخلاص و ایمان، شما را تقویت می‌کند و روحیه شما را بالا می‌برد و نیروی شما جوری می‌شود که هیچ قدرتی نمی‌تواند مقابله بکند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۵/۴/۲۸).
روحیه انقلابی	روحیه انقلابی، حفظ شور انقلابی، روحیه انقلابی به‌مثابه معجزه الهی	۲۱	حفظ و تقویت روحیه انقلابی در جامعه و ماندگاری انقلاب یکی از آثار آن دوران است و اگر آن حرکت جهادی و فداکارانه نبود، قطعاً روحیه انقلابی در معرض تهدید قرار می‌گرفت (مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۶/۴/۳).
		۲۲	لازم است همه شما برادرهای عزیز در هر جا که هستید و با هر شغلی که هستید، همان انقلاب اولی و شور انقلابی اولی را که داشتند حفظ کنید که امروز احتیاج به آن شور انقلابی از دیروز بیشتر است (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۸/۱۰/۱۸).
		۲۳	مکرر می‌آیند پیش من، حتی امروز و آرزو می‌کنند، به من می‌گویند شما دعا کنید ما شهید بشویم. این روحیه، این روحیه انقلابی که در نفوس پیدا شده است، این یک معجزه الهی است

الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

		(حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۸/۶/۱۱).	
روحیه جهادی	روحیه جهادی، حرکت و روح جهادی	در دفاع هشت ساله، بسیج و تحرک مردم را دیدید. در میدان کار و سازندگی و پیشرفت، روحیه جهادی را دیدید (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۸۲/۱۰/۱۴).	۲۴
		آنجایی که حرکت و روح جهادی وجود دارد، انسان در ایمان و آرمان و خدمت به دیگران حل می شود و خود را فراموش می کند (همان).	۲۵
بصیرت	عدم غفلت از دشمن، تحول ملت در راستای حل مشکلات، بیداری ملت	من مجدداً به همه ملت بزرگوار ایران و مسئولین عرض می کنم چه در جنگ و چه در صلح بزرگترین ساده اندیشی این است که تصور کنیم جهان خواران خصوصاً آمریکا و شوروی از ما و اسلام عزیز دست برداشته اند؛ لحظه ای نباید از کید دشمنان غافل بمانیم. در نهاد و سرشت امریکا و شوروی کینه و دشمنی با اسلام ناب محمدی - صلی الله علیه و آله و سلم - موج می زند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۷/۹/۲).	۲۶
		ملت ما متحول شد از خوف به شجاعت و از یاس به اطمینان و از توجه خود به توجه به خدا و از تفرقه به اجتماع. این تحول، تحول معجزه آسا اسباب این شد که این مشکل بسیار بزرگ را، مشکلی را که شاید همه جا و همه دنیا محال می دانستند، حلش کند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۹/۵/۱۸).	۲۷
		ملت ما متحول شد به یک ملتی بیدار، آشنای به همه امور (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۵۹/۳/۱۴).	۲۸
نمادها	شهدا به مثابه نماد و الگوی جوانان، نشان دادن جانبازها به صورت شاخص، شهدا مظهر فضائل انسانی و نماد فضیلت	هر شهیدی یک نماد است. سعی کنید چهره شهدا را آن چنان که هست برای جوان های امروز روشن کنید؛ این نمادها می شوند الگو برای جوان؛ و این به آنجا منتهی بشود که جوان ها بتوانند در بین این چهره هایی که معرفی شده اند و نشان داده شده اند، برای خودشان الگو انتخاب کنند، به آن ها دل ببندند و راه آن ها را دنبال کنند (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۸/۱۰/۵).	۲۹
		امروز جانبازها وقتی به طور متمایز و شاخص در جامعه نشان داده بشوند، معرفی بشوند، تجلیل بشوند، احترام بشوند و مورد تکریم قرار بگیرند، این به معنای به میان آوردن و به عرصه آوردن تمثیل واقعی ایثار است؛ این خیلی اهمیت دارد (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۹۰/۷/۶).	۳۰
		شهدای ما مظهر فضائل انسانی بودند. من روزها و شب های زیادی را با جوان ها در دوران جنگ به سر برده ام و از نزدیک شخصیت، هویت و عظمت روحی جوانانی را که بعدها چهره های ماندگار شهید شدند، لمس کرده ام؛ این ها حقیقتاً نمادهای فضیلت بودند	۳۱

		(مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۸۳/۴/۱۶).	
تبلیغات	بازگو کردن صادقانه اخبار و مسائل مربوط به جنگ، افزودن حجم تبلیغات برای ختنی سازی تبلیغات دشمن	در جمهوری اسلامی، باید صادقانه تمامی اخبار و خصوصاً مسائل مربوط به جنگ و نحوه برخورد دولت‌های بزرگ با ملت ایران، برای مردم بازگو شود. (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۱/۷/۷)	۳۲
		نویسندگان و روشنفکران متعهد و رسانه‌های گروهی بر حجم تبلیغات خود افزوده و تبلیغات دامنه‌دار دشمنان جمهوری اسلامی ایران را ختنی نمایند (حضرت امام خمینی (ره)، ۱۳۶۰/۹/۴).	۳۳
هنر	هنر در خدمت انقلاب و بروز و گسترش استعداد های هنری، نقش نویسندگان و داستان‌پردازان در برجسته‌سازی حوادث جنگ، تمرکز بر قهرمانان با آثار هنری، نقش هنر دفاع مقدس در ارائه قالب‌های هنری دفاع مقدس، نقش اشعار و سرودها و آهنگ‌ها در ایجاد شور و حال رزمندگان	در هنر پس از انقلاب، دو خصوصیت بزرگ یعنی قرار گرفتن در خدمت انقلاب و بروز و گسترش استعداد های هنری را می‌توان مشاهده کرد و یقیناً در این زمینه، جنگ دارای یک نقش اساسی است (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۹/۱/۲۰).	۳۴
		نویسندگان و داستان‌پردازان ایرانی باید با نوشتن رمان‌های بلند حقیقت تاریخ انقلاب و حوادث جنگ تحمیلی را به رشته تحریر درآورند (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۳/۲/۳).	۳۵
		وظیفه خطیر اصحاب فرهنگ و هنر روایت صحیح این حماسه پرشکوه با تمام ابعاد و عظمت آن برای نسل جوان و آینده است (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۹/۷/۶).	۳۶
		دفاع مقدس و ابعاد گوناگون آن مهم‌ترین موضوع و دستمایه هنری برای اصحاب فرهنگ و هنر است و آثار هنری بزرگ دنیا نیز همواره بر روی قهرمانی ملت‌ها متمرکز است (همان).	۳۷
		هنر دفاع مقدس با کشف تجربی این هماهنگی در جای‌جای جبهه و لحظه‌به‌لحظه هشت سال دفاع مقدس و ارائه صمیمانه آن در قالب شعر، موسیقی، نقاشی، خطاطی، داستان، نمایش و سینما، همپای دفاع رشد کرد و اکنون نیز رسالت خود را در ارائه خط فرهنگی دفاع مقدس به دوش می‌کشد (تقی زاده اکبری و دیگران، ج ۲، ۱۳۸۷: ۵۰۶).	۳۸
		ما اول متوجه این نبودیم که اشعار و سرودها و آهنگ‌های رزمی چقدر در بین رزمندگان شور و حال ایجاد می‌کند، ولی بعدها متوجه شدیم که تأثیرش خیلی بیش‌تر از سخنرانی‌های علمی و استدلالی است (سروش، ۱۳۷۰).	۳۹

جدول شماره ۲، عوامل فرهنگی مؤثر در دفاع مقدس را به تصویر کشیده است. پدیده جنگ و متعاقب آن، دفاع متأثر از عوامل گوناگونی است. برخی معتقدند جنگ [و متعاقب آن دفاع]، متأثر از ویژگی‌های منحصربه‌فرد انسان همچون عقل، تفکر، تدبیر، تصمیم‌گیری، تمایلات و... است (خودسیانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۷). نقش عوامل فکری، فرهنگی و عقیدتی در دفاع مقدس، نقشی تعیین‌کننده و ریشه‌ای است. مطمئناً هیچ کنشی، بدون برخورداری از نظام باورها و عقاید و نگرش‌ها شکل نمی‌گیرد. پدیده دفاع هم از این قاعده مستثنا نیست. در ادامه مهم‌ترین عوامل فرهنگی مؤثر در دفاع مقدس بیان می‌شود.

۱. ایمان و توکل

باورهای دینی، تأثیرات متعددی در رفتارهای اختیاری انسان مؤمن می‌گذارد (تقی زاده اکبری و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۴). در دفاع مقدس نقش ایمان و باورهای دینی بارز است. حضرت امام خمینی (ره) می‌فرمایند: به برکت ایمان و توکل مردم و رزمندگان به پیروزی‌های بزرگ و معجزه‌آسایی رسیده‌ایم (۱۳۶۷/۳/۷). یا می‌فرماید: مادامی که ایمان در قلب شما هست پیروزید (۱۳۶۰/۱/۲۵)

۲. ولایت‌مداری

از باورهایی که تأثیر زیادی در پیروزی و سرافرازی رزمندگان اسلام در آزمون بزرگ جنگ تحمیلی داشت، باور داشتن ولایت‌فقیه و التزام قلبی و عملی به آن است (تقی زاده اکبری و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۱۲). سردار صفوی در این باره می‌گوید: «ما از امام امت به‌عنوان صاحب ولایت مطلقه فقیه اطاعت کردیم و در جنگ وارد شدیم و امروز هم همین موضع را در ارتباط با مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) داریم» (پیام انقلاب، ش ۳۴۷، مهر ۱۳۷۵: ۲۱).

۳. تاب‌آوری

تاب‌آوری به معنی مقاومت، سرسختی و ایستادگی و تلاش برای بن‌بست شکنی، یکی از عوامل فرهنگی مؤثر در دفاع مقدس بوده است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرمایند: این روحیه ایستادگی و مقاومت خیلی روحیه مهمی است و رزمندگان ما این روحیه را از خودشان نشان داده‌اند (۱۳۹۸/۱۰/۱۱)

۴. ایثار

از خودگذشتگی نهایت کمال انسانی است. صحنه‌های دفاع مقدس پر است از ایثار و ترجیح دیگران بر خود. اگر نبود چنین فرهنگی، معلوم نبود که سمت و سوی دفاع ما به کدام سو می‌رود. این ویژگی در بیان حضرت امام خمینی (ره) این گونه تصویر شده است: «وسعت دامنه گذشت و ایثار مردان و زنان جهاد، جنگ و صلح، بزرگ و کوچک، فقیر و غنی این مرزوبوم را فراگرفته است» (۱۳۶۷/۰۹/۱۴).

۵. شهادت

شهادت یکی از ارزش‌های فرهنگی جامعه ایران است. از دست دادن فرزند در جنگ که می‌تواند برای مردم یک مردن و یک ضایعه منفی تلقی شود و آن‌ها را از آن پشیمان و از مسبین آن متنفر سازد، در ایران کم‌وبیش به یک ارزش، یک افتخار تبدیل شد (رفیع پور، ۱۳۷۷: ۱۳۹) به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، شهدا خودشان متحول شدند و در ارواح جوانان ما و مردم ما تحول آفریدند (۱۳۸۶/۲/۲۷) و به الگوی با عظمتی برای جوانان و آحاد مردم تبدیل شده‌اند (همان، ۱۳۹۰/۱۲/۱۰).

۶. اخلاص

از دیگر عوامل فرهنگی که در دفاع مقدس مؤثر بود، اخلاص رزمندگان بود. حضرت امام خمینی (ره) از این ویژگی فرهنگی به‌عنوان «بزرگ‌ترین سرمایه» نام می‌برد و می‌فرماید: «...بزرگ‌ترین سرمایه خودتان که آن حیات است، در طبق اخلاص گذاشتید و دیگری اینکه این هدیه را با اخلاص در طبق اخلاصان گذاشتید. عمده آن اخلاصی است که در شما جوانان ظاهر است. شما از این اخلاص و ایثار، جمهوری اسلامی را بیمه کردید» (۱۳۶۱/۱/۲۸).

۷. روحیه انقلابی

ویژگی بارز رزمندگان در دفاع مقدس، روحیه انقلابی، پای کار بودن و تلاش برای رسیدن به اهداف انقلاب در کوتاه‌ترین زمان بود. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید: حفظ و تقویت روحیه انقلابی در جامعه و ماندگاری انقلاب یکی از آثار آن دوران است و اگر آن حرکت جهادی و فداکارانه نبود، قطعاً روحیه انقلابی در معرض تهدید قرار می‌گرفت (۱۳۹۶/۴/۳).

۸. روحیه جهادی

کوشش بی‌وقفه، تلاش مضاعف و خستگی‌ناپذیری از جمله ویژگی‌هایی بود که در دفاع مقدس به‌عنوان یک فرهنگ نمایان بود. مقام‌معظم‌رهبری (مدظله‌العالی) آراستگی رزمندگان و مدافعین به این ویژگی را این‌چنین تصویر نموده است: «در دفاع هشت‌ساله، بسیج و تحرک مردم را دیدید. در میدان کار و سازندگی و پیشرفت، روحیه‌ی جهادی را دیدید» (۱۳۸۲/۱۰/۱۴).

۹. بصیرت

سر برآوردن از انقلابی موفق، تجربه مبارزه با طاغوت، شناخت خط فکری جریان‌ات قبل و بعد از انقلاب به بسیاری از آحاد جامعه بینش و بصیرتی قابل‌تحسین بخشیده بود. به تعبیر حضرت امام خمینی (ره)، ملت ما متحوّل شد از خوف به شجاعت و از یأس به اطمینان و از توجه خود به توجه به خدا و از تفرقه به اجتماع. این تحول، تحول معجزه‌آسا اسباب این شد که این مشکل بسیار بزرگ را، مشکلی را که شاید همه‌جا و همه دنیا محال می‌دانستند، حلش کند (۱۳۵۹/۵/۱۸).

۱۰. نمادها

نماد، عبارت است از چیزی که نماینده چیز دیگری باشد. به‌طورمثال نشانه‌ای است که میان صورت و مفهوم آن نه شباهت عینی است و نه رابطه هم‌جواری بلکه رابطه‌ای است قراردادی نه ذاتی و خود به خودی (محسنیان راد، مهدی، ۱۳۸۵، ۲۰۲). از جمله نمادهای دفاع مقدس، شهدا هستند. هر شهیدی یک نماد است (مقام‌معظم‌رهبری (مدظله‌العالی)، ۱۳۹۸/۱۰/۵). به تعبیر رهبر انقلاب، شهدا نماد فضیلت‌اند و به‌مثابه الگویی برای جوانان و مایه دل‌بستگی آن‌ها هستند (۱۳۸۳/۴/۱۶) و جانبازان نماد ایثار (۱۳۹۰/۷/۶).

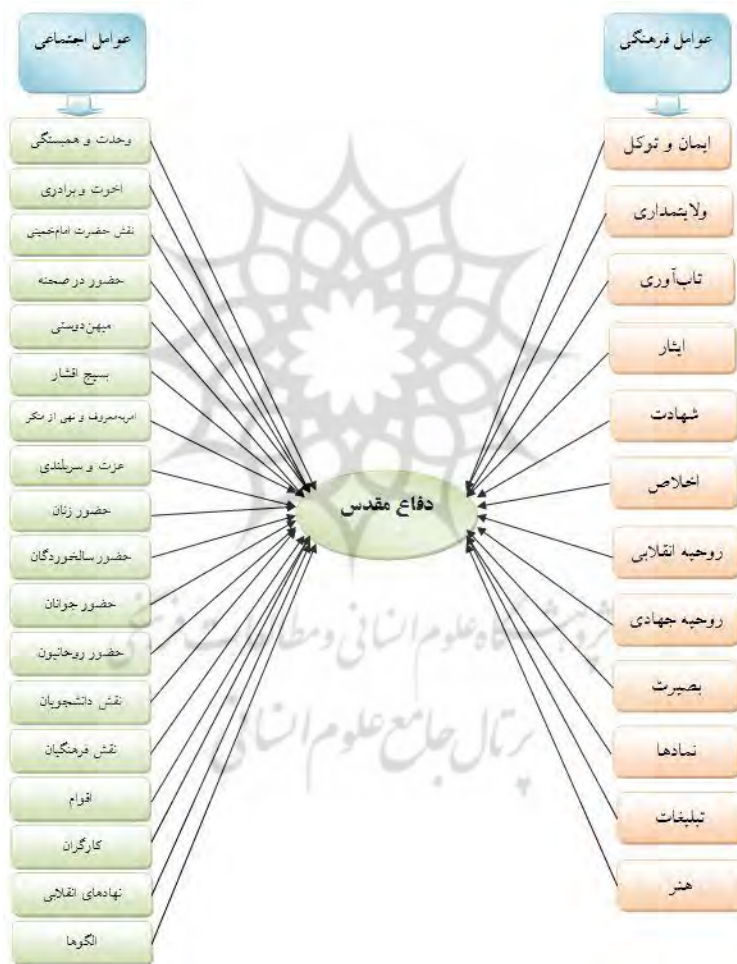
۱۱. تبلیغات

تبلیغات از عوامل اصلی فرهنگی در دفاع مقدس و کنش‌های برآمده از آن است. نقش روابط عمومی در ایجاد تصور درست و واقعی از آن گروه یا جامعه کوچک‌تر در درون جامعه بزرگ‌تر یک نقش استراتژیک است (میرسپاسی، ۱۳۸۰: ۳۴-۳۵). حضرت امام خمینی (ره)، نقش تبلیغات به‌ویژه تبلیغات صادقانه را برجسته می‌داند و می‌فرماید: «در جمهوری اسلامی، باید صادقانه تمامی اخبار و خصوصاً مسائل مربوط به جنگ و نحوه برخورد دولت‌های بزرگ با ملت ایران، برای مردم بازگو شود» (۱۳۶۱/۷/۷).

۱۲. هنر

هنر نوعی شناخت است؛ شناخت از جهان طبیعی و جهان اجتماعی. این شناخت دارای سه جزء اصلی یعنی کشف، بیان و دریافت است (راودراد، ۱۳۹۰: ۲۵-۲۶). بر این اساس، هنر دفاع مقدس در بروز و کشف استعدادها (بیانات مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۹/۱/۲۰)، بیان حقایق و حوادث جنگ تحمیلی (مقام معظم رهبری (مدظله العالی)، ۱۳۷۳/۲/۳) و ارائه خط فرهنگی دفاع مقدس (تقی زاده اکبری و دیگران، ۱۳۸۷: ۵۰۶) تأثیر چشمگیری داشت.

شکل ۱- الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس

شکل ۱، مضامین سازمان دهنده و الگوی عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس را به تصویر کشیده است. عوامل فرهنگی مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی، ارزش‌های اخلاقی، روحیات برآمده از فرهنگ جامعه، بینش‌ها، نشانه‌های فرهنگی، هنر و شیوه‌های تبلیغی را در برمی‌گیرد. عوامل اجتماعی، مجموعه‌ای از ارزش‌های اجتماعی، عاملان اجتماعی، نهادها و الگوهای مرجع را شامل می‌شود.

نتیجه‌گیری

دفاع مقدس پدیده‌ای منحصر به فرد در تاریخ انقلاب اسلامی بود. علی‌رغم میل باطنی حضرت امام خمینی (ره) به عنوان رهبر جامعه، مردم و مسئولان نظام، جنگی از سوی رژیم بعثی بر ما تحمیل شد. جنگ در وادی نخست ویرانگر به نظر می‌رسد، اما آنجا که کشوری مورد درازدستی دشمن قرار می‌گیرد، در فقه شیعه مقابله با آن و دفاع، امری مشروع و واجب می‌نماید. اینجاست که دفاع ما به دفاع مقدس شهره می‌شود. جامعه ایران که انباشته‌های فرهنگی و تمدنی را در طول تاریخ به همراه داشت و دارد و از انقلابی بزرگ و اسلامی به تعبیر حضرت امام خمینی (ره) (۱۳۵۸/۹/۲۸) سربلند بیرون آمد، به یک‌باره در معرض آزمون دیگری قرار گرفت و تمام‌قد به دفاع از خود برخاست. دفاعی که به تعبیر مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)، گنجینه عظیمی است که تا مدت‌های طولانی ملت ما می‌تواند از آن استفاده کند، آن را استخراج، مصرف و سرمایه‌گذاری کند (۱۳۸۸/۰۶/۲۴) و از نظر برخی اندیشمندان اجتماعی، تغییرات اساسی در نظام ارزشی، ملاحظات انسانی و اخلاقی به وجود آورد (رفیعی پور، ۱۳۷۷: ۱۴۱).

بی‌تردید نقش عوامل معنوی و به‌ویژه امدادهای غیبی، در دفاع مقدس انکارناپذیر است. در این نوشتار با علم به نقش عوامل پیش‌گفته، تنها عوامل فرهنگی اجتماعی مؤثر در دفاع مقدس مورد بررسی قرار گرفت. عوامل فرهنگی اجتماعی از این نظر اهمیت دارد که نقش مؤثری در شکل‌بندی کنش‌های رفتاری بازیگران دارند و زیرساخت‌های رفتار جمعی شهروندان در شرایط جنگ، صلح، رقابت و همکاری‌های منطقه‌ای را منعکس می‌سازد (پوستین‌چی، ۱۴۰۱: ۱۱۱)؛ بنابراین با طرح این مسئله که عوامل فرهنگی اجتماعی اثرگذار در دفاع مقدس به دست فراموشی سپرده نشود و از تحریف مصون بماند و سرمشق و انگاره‌ای برای آیندگان باشد، ادبیات، گفتمان و بیانات و وصایا و واگویه‌های دفاع مقدس بازآرایی و الگویی از عوامل فرهنگی اجتماعی دفاع مقدس به تصویر کشیده شد. عمده‌ترین عامل فرهنگی، ارزش‌های دینی است. ارزش‌های دینی عواملی چون ایمان و توکل را در برمی‌گیرد. از ایمان و توکل به‌عنوان قوی‌ترین سلاح و عامل

پیروزی رزمندگان نام برده شده است. ارزش محوری دیگر، ولایتمداری است که باعث شد بعد از فراخوان حضرت امام خمینی (ره)، رزمندگان به جبهه‌ها سرازیر شوند. مقوله فرهنگی شهادت، از مقولاتی بود که در تحول رزمندگان نقش برجسته‌ای ایفا کرد. ارزش‌های اخلاقی چون ایثار و استقامت و اخلاص از دیگر عواملی بودند که در استحکام، تقویت روحیه و ایفای نقش الگویی، در دفاع مقدس اثر شگفت‌انگیزی بر جای گذاشتند.

روحیات انقلابی که حضرت امام خمینی (ره) از آن به معجزه الهی تعبیر می‌نمود (۱۳۵۸/۶/۱۱) و روحیه جهادی از جمله عواملی بودند که رزمندگان را به خدمت بیشتر و می‌داشتند و پایبند رزم می‌نمودند. از دیگر عوامل فرهنگی، می‌توان به ابعاد بینشی و آگاهی و بصیرت رزمندگان اشاره کرد. بصیرتی که منجر به تحول و حل مشکلات شد. وجود الگوهای مرجع چون شهدا و جانبازان، مظهر فضایل، الگوگیری جوانان و رزمندگان در شرایط بحرانی و سخت بود. از دیگر عوامل فرهنگی مؤثر می‌توان به نقش تبلیغات، به‌ویژه تبلیغات صادقانه اخبار اشاره کرد که می‌توانست تبلیغات دشمن را خنثی و گفتمان برحق رزمندگان را برجسته نماید. اگر هنر دفاع مقدس به‌عنوان عاملی فرهنگی نبود، حوادث جنگ برجسته نمی‌شد، شور و حال رزمندگان برای ایجاد حماسه به اوج نمی‌رسید. علاوه بر عوامل فرهنگی، عوامل اجتماعی نیز در دفاع مقدس بسیار تأثیرگذار بود. ارزش‌های اجتماعی چون وحدت و برادری، نقش بارزی در پیروزی دفاع مقدس ایفا نمود.

نقش الگوی مرجع و رهبری چون حضرت امام خمینی (ره) انکارناپذیر است. حضرت امام خمینی (ره)، با برخورداری از شخصیتی منحصر به فرد، تقوا و نورانیت خود و تشویق و تقویت روحیه رزمندگان، سیاست و آینده‌نگری، بسیاری از تهدیدها را به فرصت تبدیل کرد و هیمه غرب را در هم کوبید و با خنثی‌سازی بسیاری از توطئه‌ها و روشن‌گری و بصیرت‌افزایی، در پیروزی دفاع مقدس عاملی تعیین‌کننده بود. حضور اقشار و بسیج مردمی، اعم از جوانان، زنان، سالخوردگان، فرهنگیان، روحانیون، دانشجویان و کارگران تنوعی از نیروهای اجتماعی به وجود آورده بود که بر توان رزم و قدرت نیروی انسانی بیش‌ازپیش می‌افزود. تعلق به وطن و میهن‌دوستی و نقش اقوام و عناصر متعهد در بین آنها، تقویت‌کننده دفاع بود. عناصر مؤمن در بین اقوام، نقش قابل توجهی برای خنثی‌سازی توطئه دشمن و ایستادگی در مقابل تفرقه‌افکنی دشمن، ایفا نمودند. نقش نهادها و ساختارها در دفاع مقدس از جمله جهاد سازندگی، سپاه، کمیته و بسیج، سرعت دستیابی به پیروزی‌ها را افزود و حرکت و جوشش انقلابی آفرید.

منابع

۱. النجفی الجواهری، الشیخ محمدحسن (۱۳۶۲). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. جلد ۲۱، ترجمه عباس قوچانی، ناشر: دار إحياء التراث العربی، محل نشر: بیروت.
۲. روزنامه جمهوری اسلامی (۱۳۷۶). بخش جبهه و جنگ، منظومه زینبیه. انتشارات مرکز فرهنگی سپاه.
۳. پوستین چی، زهره (۱۴۰۱). «تأثیر متقابل عوامل فرهنگی اجتماعی و دفاع مقدس». فصلنامه علمی مطالعات دفاع مقدس، دوره ۸، شماره ۱، شماره پیاپی ۲۹، صص ۱۱۱-۱۳۶.
۴. تقی زاده اکبری، علی و دیگران (۱۳۸۷). ارزش های اسلامی (عوامل معنوی و فرهنگی دفاع مقدس)، انتشارات زمزم هدایت.
۴. جمشیدیان، مرتضی (۱۳۷۵). خودشکنان (مجموعه خاطرات). کنگره بزرگداشت سرداران شهید استان اصفهان و سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، لشکر ۱۴ امام حسین (ع).
۵. خامنه ای، سید علی (۱۳۸۳). بیانات در دیدار با اقشار مختلف جامعه.
۶. خودسیانی، مصطفی؛ مراد پیری، هادی و خان احمدی، اسماعیل (۱۳۹۱). «بررسی نقش رهبری و فرماندهی نظامی در دفاع مقدس و جنگ آینده از منظر فرماندهان عالی جنگ». مجله سیاست دفاعی، ش ۸۱، صص ۶۹-۱۰۸.
۷. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۵). لغتنامه دهخدا. جلد اول، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۸. دهنوی، علیرضا (۱۳۷۲). برزخ اسارت (مجموعه خاطرات). حوزه هنری سازمان تبلیغات اسلامی.
۹. راودراد، اعظم (۱۳۹۰). نظریه های جامعه شناسی هنر و ادبیات. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۰. رحیمی، محمدرضا (۱۳۷۶). حدیث ماندگار (گزیده ای از وصایای شهدای استان تهران). نشر شاهد با همکاری کمیته انتشارات کنگره بزرگداشت سرداران و شهدای استان تهران.
۱۱. رفسنجانی، علی اکبر (۱۳۷۶). خطبه های نماز جمعه. دفتر نشر معارف انقلاب اسلامی.
۱۲. رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۷). توسعه و تضاد. تهران: شرکت سهامی انتشار.

۱۳. روزنامه اطلاعات جبهه (۱۳۶۶)، شماره ۴۲.
۱۴. روزنامه اطلاعات (۱۳۶۶).
۱۵. روزنامه جمهوری اسلامی (۱۳۶۵).
۱۶. شعبانی سارویی، رمضان (۱۳۹۴). «طراحی و تدوین الگوی فرهنگ دفاع مقدس». فصلنامه مطالعات ملی، سال شانزدهم، شماره ۳، صص ۴۵-۶۲.
۱۷. عبدالله خانی، علی (۱۳۹۲). نظریه‌های امنیت. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
۱۸. مافی، فرزانه (۱۳۷۶). آشنایان ناآشنا. کنگره نقش زنان در دفاع و امنیت.
۱۹. متقی، تقی (۱۳۷۵). ما آن شقایقیم (مجموعه خاطرات). انتشارات مرکز فرهنگی سپاه پاسداران انقلاب اسلامی.
۲۰. مجله پیام انقلاب، شماره ۸۶، خرداد ۱۳۶۲؛ شماره ۳۴۷، مهر ۱۳۷۵.
۲۱. مجله سروش، صداوسیما جمهوری اسلامی ایران، شماره ۵۵۵، ۲۸ اردیبهشت ۱۳۷۰.
۲۲. محسنیان راد، مهدی (۱۳۸۵). ارتباط‌شناسی. تهران: سروش.
۲۳. محقق، محمدعلی و دیگران (۱۳۹۷). «فرهنگ و ارزش‌های دفاع مقدس حضور عزتمند و ارزش‌آفرین و فرهنگ‌ساز جامعه سلامت در دفاع مقدس». نشریه علمی پژوهشی فرهنگستان علوم پزشکی، سال دوم، شماره ۴، صفحات ۵۲۲-۵۶۲.
۲۴. معصومی، سید امیر (۱۳۷۵). بالین نور (مجموعه خاطرات پزشکان، پرستاران و امدادگران در جنگ تحمیلی). موسسه چاپ و انتشارات حدیث.
۲۵. مک کوایل، دنیس و ویندال، سون (۱۳۸۸). مدل‌های ارتباطات جمعی. ترجمه گودرز میرانی، دفتر پژوهش‌های رادیو.
۲۶. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۵). بیانات در دیدار با اقشار مختلف جامعه.
۲۷. وکیلی، عباسعلی و دیگران (۱۳۷۴). مقاومت در اسارت. ستاد رسیدگی به امور آزادگان.
28. mindef (۲۰۰۴). Factsheet-About Total Defense: https://www.nas.gov.sg/archivesonline/data/pdfdoc/MINDEF_۲۰۰۴۰۲۰۷۰۰۱_۲.